

Віра ПРОСАЛОВА,

кандидат філологічних наук,

доцент Донецького національного університету

ОСТАННІЙ БІБЛІЙНИЙ ПРОРОК

У ХУДОЖНЬОМУ ОСМИСЛЕННІ Л.МОСЕНДЗА

Статтю присвячено роману Леоніда Мосендза «Останній пророк», який авторові за життя так і не вдалося завершити та опублікувати. У романі зображено поневолену римлянами Палестину, що чекала появи Месії, однак автор не встиг показати дії Ісуса Христа. У творі змальований лише його предтеча – Єгоханан, тобто Іоан Хреститель, який допомагає людям прозріти. Єрусалим постає у творі як святе місто і водночас як образ людської спільноти, що пов'язла у гріхах і потребує оздоровлення. Пройнятий тугою за провідником, справжнім вождем, цей роман ті проблеми, які хвилювали українців, уводив у коло знакових.

Ключові слова: Книга Книг, Талмуд, роман, пророк, інтертекст.

Л. Мосендз своєю візитною карткою вважав роман «Останній пророк». Роботі над твором передувала значна підготовка: студіювання Біблії, Талмуду, історії Палестини і Риму, старогєбрейської мови. «Стара гєбрейська затяжка для мене, – зізнавався він у листі від 21.04.48. – Страшна і темна це мова, як і Талмуд...» [1, 31]. Над цим твором письменник, як стверджував Б.Кравців, працював «із прикметною йому, як науковцеві, ґрунтовністю і систематичністю» [2, 456], почавши роботу над романом у 1935 році у Чехословаччині і продовживши її в Австрії та Швейцарії.

Спроби Л. Мосендза надрукувати роман, за винятком тих розділів, які з'явилися у «Віснику», виявлялися безуспішними. Більше того, видавництво К.Мулькевича у Бельгії – всупереч домовленості – не надрукувало надіслані

дві частини і зволікало з поверненням рукописів, що дуже непокоїло і обурювало автора. Вперше твір з'явився друком у Канаді уже після смерті письменника завдяки зусиллям очолюваного Арсеном Шумовським комітету у справі видання художніх творів Л.Мосендза. В Україні роман не перевидавався, лише журнал «Дніпро» упродовж 1994-1995 років знайомив читачів із цим твором.

Ще за життя письменника сучасники дорікали йому за відхід від української тематики, намагалися переконати у необхідності осмислювати події національно-визвольної боротьби. До спроби реабілітації Л.Мосендза в очах читацької громадськості вдавався Б.Кравців, підкреслюючи, що “Останній пророк” – це роман “про історію українського націоналізму, безкомпромісного, мужнього національного руху, що його чітку й виразну візію виплекав собі у своїй уяві автор, задивлений у величну ідею й у виідеалізований характер носіїв цього руху, які йдуть до вимріяної мети вперто і послідовно” [2, 26]. Проте жодних підстав для таких категоричних тверджень письменник, на нашу думку, не дав. І не тільки тому, що зображені у творі події відбуваються то у Геброні – одному з найдавніших міст світу, колишній резиденції Давида, то в Єрусалимі, а насамперед тому, що герої сприймають світ згідно з тогочасними уявленнями. Це твір, у якому автор проповідує, точніше, намагається проповідувати устами героїв, це твір, у якому послідовно відтворюються різні позиції – незалежні одна від одної, нерідко діаметрально протилежні за характером, це твір, герой якого творить себе і у процесі самотворення – світ, це, зрештою, художня спроба самого письменника вповісти устами пророка заповітне. Мотив пророцтва генетично притаманний роману, в якому зображується Іоанн Предтеча, адже тільки пророк здатний здійснити прорив з минулого в майбутнє. Проїнятий тугою за провідником, справжнім вождем, цей роман ті проблеми, які хвилювали українців, уводив у коло знакових, невідкладних, що потребують нагального осмислення.

Символічним було те, що хворий письменник, щоб не здатися на волю обставин, не піддатися тій “тітці”, що вже вперто чатувала на нього, прагнув

вийти за власні межі, у трансцендентні виміри, наблизитися, за висловом Ортеги-і-Гасета, до “чогось позамежного”. Доля останнього пророка, що готував до приходу Месії, була для нього тим імпульсом, який давав змогу прилучитися до вічності. Сумніви і вагання, духовні пошуки Л.Мосендза вилилися у творі, хоч, безперечно, немає потреби ототожнювати “біографічного” автора (М.Бахтін) і його героя – і не лише через значну часову дистанцію між ними, а й тому, що подібне ототожнення призведе до нівеляції поліфонії цього широко закроєного художнього полотна, яке зображувало переломний період історії, тобто той час, коли особливо гостро відчувалася потреба у провидцях.

Драматична доля «Останнього пророка» призвела до того, що він виявився обійденим увагою як читачів, так і літературознавців. Сучасний дослідник Ю.Мариненко вважає роман «сконструйованим з окремих «партій» персонажів, кожна з яких становить цілісну, замкнену в собі світоглядну систему, і в основі кожної послідовно повторюється одна, етична, проблема – сформулювати власний кодекс поведінки в непростих життєвих обставинах» [3, 11]. У зв’язку з відсутністю ґрунтовних літературознавчих праць про твір простежимо історію його видання, характер осмислення біблійного матеріалу та образу пророка в романі. З цією метою з’ясуємо джерельну основу твору, ступінь відповідності авторської інтерпретації першоджерелу – Книзі Книг.

Місцем дії у романі “Останній пророк” стала поневолена римлянами Палестина, що чекала появи Месії, тобто Палестина на рубежі двох епох – Дохрислової і Хрислової. Багатостраждальному народу, який після довгих блукань знайшов землю обітовану, тепер загрожувало нове лихо – стагнація під гнітом могутнього Риму і розчинення в чужій історії. Культ римського імператора, культ сили послідовно насаджувався завойованим і наслідком цього впливу було б духовне рабство, поглинання завойованих завойовниками. Культурна експансія римлян виявлялася у зневазі до законів і традицій іудеїв, у запровадженому переписі населення, що викликав опір,

зокрема в Галілеї. Проте Самарія і Юдея поставилися до перепису поміркованіше, ніж, скажімо, мешканці заораного римлянами Сефорісу.

У творі осмислюється філософія духу у процесі його становлення, що протистоїть руїні – спочатку ще не усвідомленій, а потім все глибшій – по мірі того, як упевненішою ставала хода римського легіонера палестинською землею. Конкретизація змісту «руїна» виявлялася у насильницьки здійснюваному переписі населення, у спробах Ірода втриматися на троні будь-якою ціною – навіть шляхом знищення усіх немовлят, у знищенні міст, що намагалися чинити опір, проте найглибшою вона була у людських душах. Під впливом неволі ослаблювався інстинкт самозбереження, а постійні чвари між садукееями і фарисеями підривали імунні сили поневоленого народу. Л.Мосендз, можливо, через відсутність необхідних матеріалів не показав у творі спалахи народного обурення і протесту, здебільшого зосередивши увагу на наслідках поразки: “кращі загинули, гірші зігнулися ще нижче”, запанували зневіра і покора. Отже, звертається увага на зміни у свідомості поневолених, котрі змирилися зі своїм становищем, зневірилися у появі Месії. Римська влада в Палестині трималася на військових підрозділах (легіях) та зрадниках, які, дбаючи насамперед про власні інтереси, були потрібні чужинцям, щоб грабувати народ, що платив податки за все (“З чого вже їх не брали? І з винограду, й зі смокви, й із комина, і з воріт, з первородного і з померлого...”). За рахунок нещадного обдирання селян і ремісників наживалися цар Ірод і садукееї, яких щедро винагороджували завойовники за можливість викачувати багатства з поневоленого краю. Вживання подоланих стало гіпотетичним, бо флюїди рабської психології надто загрозливі, коли ослаблені вітальні сили народу – того народу, який перетворили з суб’єкта в об’єкт історії.

Історія життя Єгоханана – останнього пророка, який був свідком пришествя Месії, виявилася для Л.Мосендза настільки захоплюючою, що давала змогу відгукнутися на все: на потреби часу, який вимагав розробки нової тактики, на поклик далекої України, яка перебувала в мороці невідання, на міжемігрантську гризню, на “Вальдшнепи” М.Хвильового, зокрема на

виведеного там “безвольного українця” Карамазова, який здавався письменнику-емігранту “національно-фальшивим”, “морально брудним”. Всупереч йому зображувався Єгоханан – той, кого “Єгова любить”, “дар Єгови”, тобто ім’я героя засвідчувало змилювання Бога над родом людським.

Духовні борсання Єгоханана, пошуки ним справедливості у садукеев, фарисеїв, а потім у zelotiv suholosni avtorskim. Герой рефлексує, сам дошукується відповіді, за показною святістю розпізнає лицемірство і гонитву за живою. При всій своїй винятковості Єгоханан не відокремився від людей, не піддався гордині. Ще з дитинства перший серед дітей, потім аскет-назорей, згодом невтомний правдошукач – такі етапи його духовного поступу. Л. Мосендз підкреслював аскетизм героя, його раннє усвідомлення свого призначення: “То справді вже не був син, а вибранець і назорей, що може вже й тепер розмовляє з Єдиним!” [4, 217]. З одного боку, його провіденційно обрано на пророка, а з другого – він сам цю місію обрав. Ця обраність викликає у героя загострене почуття відповідальності, що немає нічого спільного з месіанізмом.

Єгоханан – активний персонаж, увесь час знаходиться у пошуку, у самостановленні. Молодший від Христа лише на шість місяців, він досить критично оцінює побачене. Йому здавалося, що “розвинулася нова книга народного життя. І її сторінки, як і ті, що їх він досі знав, були теж позначені горем і неправдою, обманом і злобою, утиском і сльозами” [4, 420]. Начебто ненароком кинуті Симоном репліки збуджують роботу його думки, дають поживу для роздумів. Єгоханан наполегливо студіює священні книги, ретельно дошукується відповіді на питання, тому, вступаючи в полеміку з опонентами, оперує деталями з життя ізраїльсько-юдейської держави. За рахунок таких згадок, відсилань інтертекстуальний простір роману розширюється. У пошуках відповіді на питання, які не давали спокою, на які не знаходив відповіді, Єгоханан все частіше згадував Соломона. Згадки про миротворця і мудреця, автора трьох тисяч притч – це спроби увібрати зернини мудрості, засвоїти чужий досвід, залучити його до розв’язання насущних проблем. Роздуми і

оцінки героя, пошуки ним відповіді на нелегкі питання створюють другий, не менш важливий план роману – інтертекстуальне поле.

Єгоханана чекає ще одне випробування – випробування спокоєм, самотністю, якими спокушає його розчарований Озій, пропонуючи залишитися серед тиші полів. І хоч Озію не вдалося утримати біля себе спрагло до дії юнака, проте його передбачення чергового розчарування Єгоханана у зелотах виявилось правомірним, бо ґрунтувалося цього разу на знанні обох сторін. Це був вияв віщої мудрості людини, наділеної аналітичним розумом.

У романі виразно протиставляються справжні пророки фальшивим (“Шукав був Месію, а знайшов фальшивих пророків...”), які лише претендують на виняткову роль. Засудження цих ошуканців має біблійну основу: “А пророк той або той сновидець нехай буде забитий, бо намовляв на відступство від Господа, Бога вашого...” [5, Єг.12, 13]. Справжньому пророку, на думку Л.Мосендза, притаманні винятковість, виключна саможертвоність, підпорядкування особистого інтересам громади. Його поведінка – це свого роду проповідь, адже пророки, як стверджує О.Мень, – це, з одного боку, “люди, нерозривно зв’язані зі своїм народом і зі своєю епохою, в котру вони міцно вписані, і їх важко зрозуміти, якщо відокремити від історичного тла; і одночасно – це натхненні провісники Божі, чия проповідь іде безкінечно далі їх країни і їх часу” [6, 19]. Природа пророків подвійна: вони вбирають божественне і людське, у конкретиці невиразних буднів прагнуть до духовної досконалості і чистоти. Отже, вони – люди, покликані Богом, провісники Його волі, проте вони не можуть дорівнятися до Нього. Їхнє призначення – дослухатися до слова Божого і повідомляти його людям, які мають готуватися до приходу Месії.

Ні зарозумілі садукееї з їх пересиченістю, ні підступні фарисееї з їх заграванням з масами не висунули і не могли висунути зі своїх лав пророка, бо надто далекі вони від народних інтересів. Провісниками майбутнього поставали у творі архангели, Єгоханан та праведники, перед якими з’являлися

Божі знамення. Своєрідність становища останнього старозавітного пророка, його межовий стан між Старим і Новим Заповітами підкреслювався Ісусом: “Між народженими від жінок не було більшого над Івана Христителя! Та найменший у Царстві Небеснім – той більший від нього!” [5, Мт.11]. Пророк не прагнув вивищення над собі подібними, відходив у тінь перед більшим від себе. Його межовий стан між епохами – Дохрисловою і Хрисловою – обумовлював особливий статус: велич і водночас обмеженість дій.

Останній пророк заслуговує, звичайно, на зіставлення з іншими, зокрема, з першим – Мойсеєм, який виводив ізраїльський народ із важкого єгипетського полону. Він, як і останній пророк, був покликаний до цього, про що повідомив його ангел з тернового куща. За сорок років блукань Мойсей допустив погіршеність у виконанні обов’язку, тому йому не судилося увійти у “землю обітовану”. Єгоханан також не позбавлений людських захоплень, вірить і водночас прагне доказів появи очікуваного Месії, тобто, він вищий за звичайних людей, але не може дорівнятися до того, хто вищий за нього.

Пророчий дар реалізується в певних, нерідко виняткових обставинах і може бути сприйнятий чи, навпаки, відкинутий загалом, від котрого залежить визнання чи неприйняття пророцтв, що в значній мірі обумовлюється ірраціональним чинником – вірою. Посвяченість Єгоханана обумовлює особливий статус сказаного ним, але мовлене не лише оприявнює буття, а й потребує розуміння. “Взаємозв’язок мовлення з розумінням і зрозумілістю, – стверджує М.Гайдегер, – прояснюється з однієї екзистенційної можливості, приналежної до самого мовлення, – зі слухання. Ми не випадково говоримо, коли “неправильно” почули, що не “зрозуміли”. Слухання конститутивне для мовлення. І як словесна озвученість ґрунтується в мовленні, так акустичне сприйняття в слуханні. Вчування в ... є екзистенційною відкритістю присутності як співбуття для інших” [7, 163]. Єгоханана чують, хоч не завжди розуміють, бо надто незвичними виявляються звинувачувальні акценти в його мовленні. Без прагнення зрозуміти, без орієнтованості на сприймання сказане небагато значить. Поведінка обранця свідчить про його самодостатність: він

не потребує чийогось визнання, навпаки, іноді знічується, коли привертає надмірну увагу. Сором чи неслава – це ті умовності, на які він не зважає.

І незабаром Єгоханана, як підкреслює автор, приймуть за пророка, назвавши Месією. Та й він сам відчуватиме, як наснажується пророчою мудрістю: “Покоління минає й інше покоління настає, – каже пророк. – Але земля триває навіки. А з нею й вибраний народ, заприсяжений народ Божий. В отцях і праотцях триватиме, в матерях і праматерях. Від Сари, що онтам в Авраамовій печері, аж до Елісеби в їхній предківській. А покоління минає й інше настає, лише земля триває навіки!” [4, 430]. Пророк має переконувати у своїх передбаченнях, інакше залишиться не визнаним, як Тірца, яка промовляла у пустелі, як не прийнята троянцями Кассандра, чії пророцтва потребували розтлумачення. Пророчий дар, в інтерпретації Л.Мосендза, виявляється в обранців і має божественну природу.

Про характер видінь, які постають перед героями, О.Лосев писав: “Якщо ж хтось скаже, що декотрим Святим являвся Сам Бог безпосередньо, той хай дізнається з ясних слів Священного Писання..., що потаємно Божого ніхто не бачив і ніколи не побачить; але що Бог з’являвся святим у відомих видіннях, гідних Його і відповідних до здатності тих, котрим були ці святі видіння” [8, 239]. Ці ясновидіння відкривають героям перспективу, керують їх діями, сповнюють вищого сенсу, але й перетворюють у знаряддя провіденційних сил. Духовно-уявний контакт з Богом допомагає їм вистояти, зберегти чистоту душі у життєвих випробуваннях.

Про народження Івана Хрестителя (у романі Єгоханана) мова йде, зокрема, в Євангелії від св. Луки. Л.Мосендз не лише зберігає євангельську канву, а й збагачує розповідь багатьма подробицями, які підтверджували б праведне життя Захарія і Єлисавети (у творі Елісеба). Батьки Єгоханана випросили собі молитвами сина, який став одним із найбільших пророків. У святилищі перед отцем Захарієм з’явилося видіння: “Хтось мужній, сильний, Первородний у саяві й блисках стояв перед завісою. Меч у простягненій правиці його прийшовся перед Захарієвими грудьми, натиснув на них...”[4, 55-56].

Письменник безпосередньо не зображував архангела Гавриїла, адже смертні не можуть бачити його, тому лише відтворював атмосферу, в якій з'явилося видіння, та його наслідки.

Звернемо увагу на функції заголовків, що мають розділи. “Батьки” виконують не лише номінативну функцію, називаючи Захарія і Елісебу – тих, хто виростив вибранця, а й містять елемент загадковості, адже вони вказують на святість тих, хто плекав виняткового Єгоханана, адже, як сказано у Євангелії від св. Матвія, “багато покликаних, – та вибраних мало” [5, Мт. 21, 22]. Отець Захарій зображувався праведником, бо ревно дотримувався всіх заповідей. На думку автора, смертні теж здатні прозрівати, тобто усвідомлювати реальний стан речей. Сам Захарій, наприклад, не відчував загрози римської експансії, навіть тішився тим, що чужинці байдужі до “справ закону”, доки не зазнав удару римського легіонера. Тільки після завданої йому наруги він вибухнув палкою молитвою: “Син, син! От кого треба б було тепер! Син міцний тілом і палкий духом. З благословенням Вишнього, мечем Гедеоновим, пращею Давидовою, правицею Самсоною. Щоб побив, знищив і витеребив їх, як Гедеон мадіянитян, як Давид – Голіята, як Самсон – філістимлян” [4, 29]. Син, випроханий у молитвах, мав успадкувати силу і міць своїх предків. Молитва добре обізнаного з історією ізраїльського народу Захарія відкриває широкий міжтекстовий простір, адже в ній згадується переможна священна війна, яку вів, виконуючи волю Божу, Гедеон, натякається на пращу Давида, якою той у єдиноборстві переміг велетня Голіафа, підкреслюється сила Господнього Духу, що зробив Самсона непереможним у бою з філістимлянами. У такий спосіб утверджувалася сила Божого заступництва, адже, коли Всевишній відступився від досі нездоланного Самсона, то його відразу схопили вороги. Текст, як стверджує Р.Барт, “зітканий з цитат, відсилань, відгомонів” [9, 418], прочитання яких збагачує його додатковими аргументами, виявляє взаємодію з іншими текстами.

Ім'я Елісеба (євр. Елішеба) походить від двох слів: “ель” – Бог і “шеба” – присягати, таким чином вказує на вірність Всевишньому, якому вона віддала найдорожче – свого єдиного сина. Самопосвята матері стає заповіддю для Єгоханана: “Ти з безвісти Господньої об'явився і через мене ступив на шлях життя. Не схибни з колії! І вдень, і вночі тримайся її, – праці, жертви й офіри. Тоді через тебе пошле Вічний на нарід свій усі благословення і сповнить усе, приречене нам” [4, 252].

Винятковість уже передбачає маркованість. Заголовок другого розділу – “Вибранець” – посилює читацьке очікування незвичайного. У ньому основна увага приділяється Єгоханану – не Івану чи Іоанну, а саме Єгоханану. Це ім'я має багаті соціальні і символічні конотації. Воно привносить відчуття соціального середовища, історичної вірогідності, вписує героя у соціальне середовище Геброна.

Третій розділ – “Манівці” – настроює на сприйняття історій в історії, на розкриття ланцюга дій, натякає на помилкові захоплення героя. Уже початок третього розділу “Гей, ти, Єгоханане! Досить тобі, сисле гебронський, цілими днями пергаменти вигризати та по закутках храмових самому тинятися! Ходино до міста!” [4, 253] – чергова спроба збити героя, “відкритого до всього, що дихало народом і його майбутнім”, на манівці. Проте роздоріжжя, пошуки мають закінчитися виходом на справжній шлях, який передбачає виконання Божої волі, донесення Його слова до людей, які мусять духовно вдосконалюватися через усвідомлення своєї гріховності і покаяння. Пророк має стати речником Божого слова, транслятором тієї необхідної для народу енергії, яка б зміцнила його знекровлений організм.

Роман завдяки системі персонажів та топосам (Єрусалим, Геброн) не втрачає конкретно-хронікальної прикріпленості і набуває водночас надісторичної вагомості завдяки пророчим візіям, що готують до приходу Месії, покликаною рятувати людство від духовного занепаду. Єгоханан реально сприймає тогочасний стан, тому невтомно картає обраний народ за непослух і самовдоволення: “Лише ситість і надмір спокою є тим найбільшим

нешастям, від якого терпить народ! Це є найвище зло, найпривабливіша омана, найоблудніша неправда, яка лише може впасти на цю землю! Це воно, приманливе й зазивне мариво безмежних ситощів і безграничного миру заколисує солодкими снами, мріями безтурботности, безконечністю солодкого відпочинку. Це ситість душі й тіла та надмір спокою маняться кожному нуждареві, як найвища ціна за всі зусилля його життя...” [4, 313-314]. Єгоханан допомагає прозрінню людей, не раз натякає на “гріх Содоми”, тобто такий гріх, який неодмінно викличе Божий гнів і нещадне покарання. Пропаговані ним знання сприяють духовному очищенню людей.

Історія створення роману та листування останніх років переконують у тому, що твір лишився недописаним. Посмертне видання частин «Батьки», «Вибранець», «Манівці» не вичерпує авторського задуму, адже герой так і не самовизначився, точніше, не розкрився у своїй конструктивній діяльності. Манівці мали б скінчитися: Єгоханан мусив готувати ґрунт до появи Месії, але це лишилося лише в планах прозаїка. Що ж до кінцівки третього розділу, то вона справді заслуговує на увагу: після участі в експропріації скарбу Беназара, яка призвела до смерті багатія, Єгоханан відвідує Геброн і переконується, що з землею батьків його вже ніщо не пов’язує. Повернувшись до Єрусалиму, він не поспішає до зелотів, а шукає допомоги для хворого сина Закхії і змушує своєю наполегливістю і переконаністю зупинитися ессена, для котрого це означає звернутися до проблем нижчого за станом. «Ти посквернитися боїшся дихом уст нещасного, але забуваєш, що сказав Єдиний: милість давайте, а не жертву!..» [4, 444], – наголошує він. Отже, кінцівка третього розділу готує читача до сприйняття нового періоду життя Єгоханана – його розходження з зелотами і зближення з ессенами, які прагнули врятувати ізраїльський народ від занепаду, морально оздоровити суспільство.

Єрусалим поставав у творі як святе місто і як образ людської спільноти, що пов’язла у гріхах і тому потребувала духовного наставника, який вивів би її на справжній шлях. Місто, яке спочатку вразило Єгоханана величчю храмів, безліччю паломників, згодом сприймалося ним як місто облуди, як “хворе

серце”. Навіть учні при храмі, які мали б відчувати його святість, швидше нагадують робочих волів, що покійно виконують повинність, ніж слуг народу. В Об’явленні св. Івана Богослова Єрусалим постає як святе місто: «Славу Божу він має. А світлість його подібна до каменя дорогоцінного, як каменя ясписа, що блищить, як кришталь. Мур воно мало великий і високий, мало дванадцять брам, а на брамах дванадцять Анголів...» [5, Об.21]. Число дванадцять символізує синів Якова, від яких походило дванадцять ізраїльських племен, а також впорядкованість і довершеність світу. Невипадково місто спочатку навіває на Єгоханана благоговіння. Воно здається вічним, як місто мудрого царя Давида, який, як і Месія, походив з Віфлеєму. Ісус мав стати спадкоємцем Давида, перебравши і його месіанське призначення.

Л. Мосендз не першим порівнював ізраїльський народ з українським. Згадаймо, наприклад, поезії Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя...», «Як Ізраїль діставсь ворогам у полон...», в яких проводилися паралелі між життям двох народів-страдників. Далеко не риторичні питання постають і перед героєм Л. Мосендза – Захарієм: «Кому служити відправи? За кого приносити жертви? Кого благословляти? Для кого взивати Бога Ізраїльського, Господа сильного й могутнього? Він бо Господь оселі живих, а не кладовища мертвих! Чи ж це велетенське кладовище народу, безмежне поле кісток, варте всіх тих сподівань, незчисленних жертв і безодні одчаю?» [4, 53]. Позиції автора і героя збігаються: у цих болючих питаннях відчувається потреба дошукатися відповіді. Молитва Захарія позбавлена мізерних турбот, особистих інтересів, вона пройнята піклуванням про пришествя Месії, який мав би звільнити народ від рабства, від римських завойовників. Важливо, що герой, зазнавши особистої кривди й образи, благає не про індивідуальну помсту, а про відплату завойовникам.

Герої, співвідносячи біблійне вчення з реаліями – з повсякденними фактами римської експансії, шукають точки опертя, самовизначаються. У пошуках істини вони полемізують один з одним, висловлюють припущення і шукають їх обґрунтування. Завдяки цьому текст роману збагачується

численними вкрапленнями, які, взаємодіють, утворюють поліфонічне полотно, розширюють змістовий потенціал твору, накладаючи одну позицію на іншу.

Садукеї, які не визнавали «воскресення мертвих», відкидали ідею посмертного існування душі, ворогували з фарисеями, які – на відміну від них – не скупилися на обіцянки земного раю на землі і тому користувалися більшими симпатіями в народі, ніж ненависні за співпрацю з Іродом і римлянами садукеї. Щоб переконати в єдиноправильності власного рішення, фарисеї виголошували на зібранні в Ганана довгі промови, в яких виявляли вершини крутійства. Непосвяченому слухачеві могло б здатися, що то оратори змагаються у красномовстві, а не вирішують важливі питання. Повороти їх думок, підтекст сказаного настільки несподівані, що будь-кого можуть вразити. Але у своїй масі і фарисеї, і садукеї протистоять загалу, використовують його настрої в ім'я власних потреб. Маніпулювання інтересами інших досягає таких масштабів, що може призвести до непередбачуваних наслідків. Так, Йосиф, керуючись старозавітним принципом «око за око, зуб за зуб», за ненавмисне покалічення радить зробити те ж саме з тим, хто до цього призвів. Важливо, що на суді всі ретельно приховують справжню причину зіткнення: «І те, що позовник, і обвинувачений, і свідки вперто мовчали про правдиву причину суперечки – зелотів, це здавалося первосвященикам значно важливішим, ніж сама суперечка» [4, 301]. Розписаний наперед суд порушує Гарімове рішення боронити обвинуваченого, несподіване втручання фарисея заводить присутніх у глухий кут. Тлумачачи принцип «око за око», Гарім вдається до протилежного, адже ж у Господньому законі не сказано про два ока чи про розплату життям за око.

Робота над романом позначилася на тональності та лексичному складі Мосендзових листів, що рясніють рефлексіями з приводу релігійних конфесій, змагання Бога з дияволом і т. п. Помітна суголосність його висловлювань про пророка і письменницьку працю, яка теж трактується як «покликання Боже».

Зіставлення роздумів Л.Мосендза з «Думками про мистецтво» Є.Маланюка переконує у співвіднесеності їх тверджень, що ґрунтуються на постулаті: мистецтво – це релігія, тому митець утаємничений у вищі істини. Звідси така його іпостась, як провісник майбутнього, тобто пророк. Аналіз роману Л.Мосендза із залученням міжтекстових зіставлень дозволяє виявити поле його взаємодії з іншими текстами: Біблією, Талмудом, «житійною» літературою, творами самого письменника та інших представників Празької поетичної школи. Висловлені нами міркування можуть бути поглиблені за рахунок залучення більшої кількості текстів, виявлення нових додаткових змістів, більшого числа перегуків. «Останній пророк» не розчинився у цьому інтертексті, а лише збагатився додатковими конотаціями, виявляючи багатство зв'язків з іншими текстами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мосендз у листах: Особисте // Слово і час. – 1997. – № 10. – С.27-32.
2. Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк» // Мосендз Л. Останній пророк. – Торонто, 1960. – С. V – XXXII.
3. Мариненко Ю. «Це покликання Боже» // Дивослово. – 2003. – №2. – С.7-11.
4. Мосендз Л. Останній пророк. – Торонто, 1960. – 456 с.
5. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. –1990. Книги Старого Заповіту. – 958 с.; Книги Нового Заповіту. – 296 с.
6. Мень А. Ветхозаветные пророки. – Л.: Библиотека «Звезды» и издательства «Советский писатель», 1991. – 256 с.
7. Гайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
8. Лосев А. Миф – Число – Сущность / Сост. А.Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1994. – 919 с.

9. Барт Р. От произведения к тексту // Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.Косикова. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – С.413-423.